

Nina Barszczewska

Польска-беларускія моўныя сувязі ў асьвятленьні беларускіх эміграцыйных часопісаў

Acta Polono-Ruthenica 4, 182-195

1999

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Nina Barszczewska
Warszawa

Польска-беларускія моўныя сувязі ў асьвятленьні беларускіх эміграцыйных часопісаў

Беларускія эміграцыйныя газеты й часопісы займаліся шматбаковым асьвятленьнем пытанняў беларускае мовы, зьвяртаючы вялікую ўвагу на яе сувязі зь іншымі мовамі, а ў першай чарговасьці - з мовамі суседзяў.

Пішучы пра сувязі й кантакты беларускае мовы з моваю польскаю, эміграцыйныя беларускія мовазнаўцы, крытыкі й публіцысты адзначалі розныя аспекты польска-беларускіх узаемадачыненьняў. Зьвярталі вялікую ўвагу на кантакты абодвух народаў у галіне літаратуры ды на ўзаемаўзбагачэньне абедзьвюх моваў за кошт моўных сродкаў мовы-суседкі, крытычна адносячыся пры гэтым да бяздумнага запазычвагьня адной мовай элемэнтаў мовы другой.

У 3 нумары „Крывіча” аўтар, які хаваецца пад ініцыяваламі С. П., свой артыкул прысьвяціў важнейшым працам аб Беларусях у польскай мове.¹ У галіне беларусазнаўства польская літаратура займала другое месца, за расейскай. Галоўны ўклад у гэтую літаратуру, падобным чынам як і ў расейскую, быў зроблены самімі беларусамі альбо ўраджэнцамі Беларусі.² Адзіная паважнейшая праца, зробле-

---

¹ С.П., *Важнейшыя працы аб беларусах у польскай мове*, „Крывіч”, жнівень 1923, нр 3, Каўнас, s. 48-51.

² Да гэтакіх імёнаў, паводле С.П., належаць: Ян Баршчэўскі-Якса, Чарга, Глебоўскі, Храп(авіцкі), Чарноўская, Ян Чачот, Ігн. Даніловіч, Юры Янкоўскі, Ярашэвіч, Аляксандар Ельскі - аўтар некалькіх брацтваў у беларускай мове, Еўлашэўскі, Галубоўскі, Карловіч, Кіркор, Кліх, Кандраціч, які больш вядомы пад псеўданімам Сыракомлі, таксама аўтар беларускіх вершаў, Каратыньскі - вучань Сыракомлі, сялянскі сын, якога праўдзівае прозьвішча Пятрок Кароткі, Крашэўскі, Крыньскі, Ляхніцкі, Лелевэль, Лагуна, Марцінкевіч, Машыньскі, Нарбут, Ажэшкова, Падбярэзскі, М. Ромэр, А. Рыпінскі, А. Шарлоўскі, Шпілеўскі, Эўст. Тышкевіч, Л. Васілеўскі, Л. Вярэга, М. Вішнеўскі, Валадковіч, Зубовіч.

ная не ўраджэнцам Беларусі - гэта *Lud Białoruski* Міхала Фэдэроўскага - заўважае аўтар публікацыі, які, дарэчы, прыводзіць цэлы сьпісак працаў. Амаль усе працы, беручы пад увагу час іх падрыхтоўкі, паходзяць з I паловы XIX ст. Былі яны запачаткаваныя ў колах Віленскага Унівэрсытэту. У працах, якія паўсталі між 1820 і 1860 гадамі, кідаюцца ў вочы даволі нясьмелыя думкі аб культурнай і палітычнай самабытнасьці беларускага народу. Да перакананых незалежнікаў належалі: Ігнат Даніловіч, Кіркор, а часткова можа й Чачот. У кожным выпадку - адзначае аўтар артыкулу - пэрыяд Віленскага Унівэрсытэту даў шмат дасьледаваньняў, каштоўных для беларускай культуры, а магчыма й палажыў першыя асновы незалежніцкім імкненьням.

„Працы аб Беларусі ў польскай мове маюць яшчэ тую карысьць для нас, - заўважае крытык - што яны ўзіраюцца на беларускую справу з іншага пункту гледжаньня, як працы ў расійскай мове; чым, становячы ў многіх здарэньнях контраст расійскім працам, прычыняюцца да выясненьня праўды. І, наадварот той жа кантрольны характар маюць расійскія працы аб Беларусі ў стасунку да польскіх”.³

Аўтары эміграцыйных выданьняў зьвярталі ўвагу на культурнае жыцьцё беларусаў у межах польскае дзяржавы.

Тамаш Грыб, абвінавачваючы расейцаў у русыфікацыі Беларусі, адначасова горкія словы кіруе і да польскіх уладаў. Піша, што палякі „*taksama hatovy pryznać biełaruskuju movu u szkołach, uradach, dziażdaunych ustanovach na ziemiach Zach. Białarusi, aby tolki... aby lojalnymi byli biełarusy da polskaje dziażdavy, stali vialikadziażdaunymi polskimi patryjotami, a svaju baćkauszczyну Białaruś kab uvažali za «Kresy północno-wschodnie Polski»*. Vo, tahdy nia vykuczana maźliwaść biełarusizacyi navat i Vilenskaha Uniuersytetu, a nia tolki usich paczatkowych szkołau na abszary Zachodniaje Bielarusi”.⁴

У 5 нумары часопіса „Іскры Скарыны” ў артыкуле *Z palou Zachodniaj Bielarusi*⁵ зьвяртаецца ўвага на тое, што, незалежна ад цяжкіх абставінаў, культурнае жыцьцё не замірала. З 1 студзеня 1935 г. у Вільні пачаў выходзіць беларускі літаратурна-навуковы часопіс

³ С.П., *op. cit.*, s. 48.

⁴ Tamasz Hryb, *Kulturnaje budaunictva novaj Bielarusi*, „Iskry Skaryny”, 1931, nr 1, Praha, s. 6.

⁵ *Z palou Zachodniaj Bielarusi*, „Iskry Skaryny”, 1935, nr 5, Praha, s. 80-82.

„Калосьсе”, выдаўцом якога быў Беларускі Інстытут Гаспадаркі і Культуры. Зьявіўся беларускі каталіцкі штотомесячнік „Хрысьціянская Думка” ды ворган айцоў езуітаў „Да злучэньня”, а іншыя рэлігійныя выданьні, такія як: „Сьветач Беларусі”, „Царква і Народ”, Голас Праваслаўнага Беларуса” перасталі выходзіць. Сярод непэрыядычных выданьняў называецца ворган маладой беларускай сацыялістычнай думкі „Золак”. 7 гадоў праіснаваў штотомесячнік „Шлях Моладзі”. У 1934 г. пачаў выходзіць месячнік пчалярства й мядова-лякарскіх зэлак „Беларуская Борць”. Чацьверты год выдаваўся беларускі каапэрацыйна-гаспадарчы часопіс „Самапомач”, а трэці год - ворган Беларускіх Нацыянал-Сацыялістаў „Новы Шлях”. На шырокую дарогу ўсенароднае справы вырвалася з рамак касьцельна-царкоўнага клерыкалізму існуючая ўжо 19 гадоў у Вільні газета „Беларуская Крыніца”, якая была ворганам Беларускай Хрысьціянскай Дэмакратыі. Таксама ў Вільні выдаваўся ворган групы беларускіх палёнафілаў „Родны Край”.

Горш прадстаўлялася сытуацыя ў Заходняй Беларусі са школьніцтвам. Не было ніводнае беларускае школы. Польскія ўлады зачынілі больш за 400 беларускіх пачатковых школ, 4 гімназіі й 3 настаўніцкія сэмінарыі. Засталася толькі адна беларуская філія польскае гімназіі ў Вільні ды некалькі польска-беларускіх утраквістычных школ на вёсцы.

Польскія ўлады тлумачылі сваё рашэньне тым, што беларускія школы былі захоплены бальшавікамі. Каб даказаць, што ня маюць нічога супраць развіцьця беларускае культуры, польскія ўлады падтрымлівалі фінансава беларускую выдавецкую справу. Пры іх грашовай дапамозе выйшлі: месячнік „Родная Мова”, прысьвечаны пытаньням беларускае (крывіцкае) мовы (Вільня 1930-31), а таксама „Гадавік Беларускага Навуковага Таварыства ў Вільні” (Вільня 1933).

Увосень 1934 г. праф. Эрвін Кашмідар, вядомы польскі філёляг, пачаў выкладаць на адзеле славянскае філялёгіі Віленскага Унівэрсытэту гістарычную граматыку беларускае мовы. Лекцыі адбываліся раз на два тыдні. Апрача гэтага, раз на тыдзень праводзіліся сэмінарыяныя практыкаваньні.

Дрэнна выглядала справа з тэатральнай дзейнасьцю. За адраджэньне беларускага тэатра ўзяўся Францішак Аляхновіч, які вярнуў-

ся з Салавецкіх выспаў.⁶

Прысутнасці беларускае мовы на Беласточчыне шмат увагі прысьвяціў часопіс „Вехі”. У 38 нумары „Вехаў” зьмешчаны артыкул пад назовам *Ці гэта братэрства?*, у якім, м.ін. сьцьвярджаецца: „У БССР і на нашай Беласточчыне беларуская мова зьведзена на ўзровень «мужыцкай мовы», ці «хлопскай» так, як калісь было пры царох, пры Пілсудскім. А калісь на беларускай мове гаварылі каралі, дыплёматы, пісаліся навуковыя працы, дакуманты. Ці гэтак добра, калі беларуская мова загнаная пад саламяныя стрэхі? На беларускай граматыцы вучыўся рускі асьветнік Ламаносаў. А цяпер цяжка дастаць школьнага падручніка для беларускай школы.

Для паўміліёна беларусаў, што жывуць пад Польшчай, радыё зь Беластоку перадае беларускія перадачы толькі раз у тыдзень і то толькі 20 хвілін. [...]

З кожным годам роднай мове вучыцца ўсё менш і беларускіх дзяцей. Гэта вынік ня толькі „актуальных дэмаграфічных тэндэнцый у Беластоцкім ваяводстве. [...] Бо чаму не навучаюць беларускай мове ні ў адной школе Сакольскай гміны? У гміне Міхалова? У пачатковых школах на Саколышчыне вывучалі беларускую мову яшчэ ў 60-я годы. Ня так даўно ў Міхалове ў ліцэі былі нават клясы зь беларускай мовай. Ці цяпер у гэтых частках Беласточчыны перасталі радзіцца беларускія дзеці? Працэс гвалтоўнага зьніжэньня колькасці тых, якія-б вучыліся беларускай мове, пачаўся ня так даўно - пасья рэформаў у школьніцтве... - піша Багдан Цясноўскі ў „Ніве” за сакавік 1979 г.”.⁷

У 41 нумары „Вехаў” за люты 1982 г. зьмешчаны перадрук зь „Нівы” зь верасьня 1981 г. Артыкул называецца *Што з беларускай мовай?* Чытаем у ім: „Нашыя спадзяванні, што з пачаткам новага школьнага года стан навучання беларускай мовы карэнным чынам палепшыцца, пакуль што застаюцца ўсяго толькі спадзяваннямі. Гэта пераканаўча пацвердзіла нарада ў Беластоцкай кураторыі, што адбылася 10 версяня 1981 г. [...] Асноўным пытаннем нарады быў стан ажыццяўлення Міністэрствам асветы і выхавання, Беластоцкай кураторыяй і БГКТ тых 27 пастулатаў, якія апрацавала

⁶ Быў ён выменены, як савецкі палітзьяволены, на Браніслава Тарашкевіча, польскага палітзьяволенага.

⁷ *Ці гэта братэрства?*, „Вехі”, жнівень 1979, nr 38, Windsberg, s. 2.

17 студзеня 1981 г. на канферэнцыі па справах беларускага школьніцтва васьміасабовая Камісія прапаноў [пастулаты змешчаны ў „Ніве” нр 11 (1307) з 15 сакавіка 1981 г.]. З таго 11 пастулатаў, самых важных, датычыцца Міністэрства, сярод жа іх, між іншым, такія, як справа абавязковасці навучання роднай мове ў розных асяроддзях, арганізаванне нарыхтоўкі навуковых дапаможнікаў, паляпшэнне забеспячэння вучняў падручнікамі і перш за ўсё *Букварамі*, а школьных бібліятэк - адпаведнай літаратурай на беларускай мове, увядзенне навучання выбраных тэм па гісторыі беларускага народа і выданне дапаможнікаў да гэтага, прызнанне днямі вольнымі ад школьных заняткаў вучням праваслаўнага веравызнання і іх настаўнікам святаў Ражджаства Хрыстова, Новага года, Вялікадня і інш. Нягледзячы на тое, што ўсе пастулаты былі абмеркаваны спецыяльнай дэлегацыяй ГП БГКТ з віцэ-міністрам З. Банахам і яго супрацоўнікамі, а затым дасланыя на пісьме самому міністру, дагэтуль на іх няма ніякага адказу. Відаць, міністрам або не спадабаліся нашыя патрабаванні і яны аднесліся да іх цалкам абыякава, або палічылі іх такімі малаважнымі, што нават і не збіраюцца імі займацца”⁸.

Гэтакага тыпу перадрук зь „Нівы” аўтары „Вехаў” пакінулі без камэнтара. Сьведчыць ён пра глыбокае зацікаўленьне іх беларускімі пытаннямі ў розных краінах пражываньня беларускае нацыі. Стараліся яны азнаёміць шырэйшыя колы беларускае грамадзкасці з тымі праблемамі, якія датычацца іх суайчыннікаў - жыхароў розных дзяржаваў.

На старонках эміграцыйных выданьняў разглядаліся адрозьненні паміж беларускай і польскай мовамі.

У артыкуле Л. Іскры пад назовам *Беларуская мова ў дачыненні да суседніх моваў*⁹ падаюцца асноўныя звесткі пра розніцы паміж беларускай і польскай мовамі. Паведамляецца, што польская мова належыць да заходнеславянскай групы і характэрныя ёй, у параўнаньні зь беларускай мовай, такія рысы, як: адсутнасць поўнагалосся: *broda, brzoza*, падоўжаных зычных *życie, wesele*, наяўнасць насаваых галосных *reka, wąsy*, г.зв. крэскаванага *ó* ў закрытым складзе, якое вымаўляецца як *u*, напр. *stol - stól*, сталы націск на перада-

⁸ Што з беларускай мовай, „Вехі”, люты 1982, нр 41, Windsberg, s. 19.

⁹ Л. Іскра, *Беларуская мова ў дачыненні да суседніх моваў*, „Моладзь”, 1950, нр 19, Парыж, s. 11-14.

пошнім складзе, зусім адрозныя словаўтваральныя спосабы ды іншы парадак слоў у сказе.

Паведамляецца таксама пра значныя лексыка-сэмантычныя адрозненні, напр. польскае *bawić się* на беларускую мову перакладаецца як *гуляць*, а беларускае *бавіцца* на польскую як *zwlekać*; польскі *kruk* гэта беларускі *грутан*, а беларускі *крук* - гэта польскі *hak*; *miłość* у Польшчы - гэта ў Беларусі *каханьне*, *любоў*, а беларуская *міласць* - гэта ў Польшчы *litość*.

Зразумела, што шмат ёсць супольнага паміж беларускай і польскай мовамі, але часам можна не дамовіцца й панесьці ў сувязі з гэтым страты, так як польскі каляніст, які, едучы зь лесу, згубіў сваю торбачку зь ежай і спытаў у сустрэчнага беларускага селяніна:

- *Czy znalazł Pan woreczek, w nim chleba kawaleczek, poświstakiem zawiązany?*

- *Да не, паночак, я знайшоў мяшочак, у ім хлеба кусочак, пужкаю завязаны.*

- *O nie, to nie moje - сказаў асаднік і пабег далей шукаць сваю згубу.*¹⁰

Л. Іскра зьвяртае таксама ўвагу на цяжкасьці ў вымаўленьні тых словаў у польскай мове, у якіх назіраецца зьбег некалькіх зычных, як, дапусьцім: *przestrzegać* (*перасьцерагаць*), *trzcina* (*трысьцё, чапот, аер*), *sprzyskrzyć się* (*надакучыць, абрыднуць*) і пад.¹¹

Часта польская мова разам з мовай расейскай выкарыстоўваліся дзеля тлумачэньня значэньня беларускіх лексэмаў ды дзеля падкрэсьленьня самабытнасьці беларускае мовы.

Пачынаючы з 113 нумара газэты „Бацькаўшчына” да 118 нумара рэгулярна зьмяшчаліся артыкулы д-ра Яна Станкевіча пад агульным назовам *Некаторыя групы словаў беларускае мовы*,¹² у якіх шырока выкарыстоўваўся згаданы мэтад, напр. калі чагосьці *не стае* (маск. *не хватает*, пол. *brakuje*), дык таго *нястача*. Эквівалентам беларускай *нястачы* ў польскай мове зьяўляецца лексэма *niedostatek*. Можа быць напр. *нястача* ежы, альбо шырэй - усяго матэрыяльна-

¹⁰ Ibidem, s. 14.

¹¹ Л. Іскра, *Чья мова найпрыгажэйшая?*, „Моладзь”, 1951, нр 23, Парыж, s. 6.

¹² Я. Станкевіч, *Некаторыя групы словаў беларускае мовы*, „Бацькаўшчына”, 24 жніўня 1952 - 28 верасьня 1952, нр 113-118, Мюнхен.

га. У такой сытуацыі абазначае стан блізка зьвязаны зь беднасьцяй ды зьяўляецца першай ступеняй таго, чаго апошняй ступеняй ёсьць *галіта* (маск. *нищета*, пол. *peńda*). Прыклады: *было агульнае вялікае гора і вялікая нястача; думкі пра заклятую нястачу; усё жыцьцё нястача, гарота*.

Нястача можа датычыць, зразумела, ня толькі нечага матэрыяльнага, але таксама й абстрактнага: *нястача асьветы, нястача волі, розуму*.

Недахоп - як цьвердзіць Янка Станкевіч - гэта маскалізм. Гэты непатрэбны нэалягізм утвораны паводле маск. *недостаток*.

Іншы прыклад: тое, што можна ці трэба *ганіць* (маск. *поричать*), гэта *загана* (пол. *wada*). Да *заганаў* можна залічыць гэтакія чалавечыя прыкметы, як: ленасьць, неакуратнасьць, баязьлівасьць. *Заганаю* гаворкі можна быць шапятлявасьць, загіклівасьць.

Дзеясловы *заганіць, заганеваць* абазначаюць закіданьне камусьці ці чамусьці *заганы*, знаходжаньне *заганы*.

Прыметнік *заганны* - гэта такі, які мае загану, напр. *заганны тавар*.

Антанімам слова *заганны* зьяўляецца *беззаганны* (маск. *безупречный*, пол. *niepaganny*).

Заганлівы мае два значэньні: 1. Схільны знаходзіць у іншых *загану* - *ня будзь заганліў*; і 2. Маючы *заганы* - *заганлівы тавар*. У другім значэньні слова *заганлівы* супадае са значэньнем слова *заганны*.

Строгае *зганеньне* за што-колечы (пол. *pagana*) у беларускай мове акрэсьліваецца пры дапамозе лексэмы *ганка*, напр. *Добрую дастаў ганку ад пана. Бяз ганкі ня будзець за тое, што забавіўся*.¹³

Аўтары „Крывіча” вельмі крытыча адносіліся да запазычаньняў у беларускай мове. У асноўным асаблівую ўвагу зьвярталі на запазычаньні з расейскае мовы, але не забывалі таксама пра другую суседнюю мову - польскую. Раілі пазьбягаць палянізмаў, напр. у 7 нумары „Крывіча” аўтар І. Л. піша пра немэтазоднасьць выкарыстаньня ў беларускай мове польскага слова *кабета*, якое і ў польскай мове яшчэ ў XVI ст. лічылася лайчывым, пра што паведмляе

¹³ Я. Станкевіч, *Некаторыя групы словаў беларускае мовы*, „Бацкаўшчына”, 21 верасьня 1952 г., нр 117, Мюнхен, с. 3.

Słownik języka polskiego аўтарства Ліндэ. „Яно пахожзіць ад *kobić* - чараваць і першапачаткова азначала: чараўніца, ведзьма. Па сваёй этымолёгіі гэтае слова і сьгоньня месціць у сабе гэтае паняцьце, аб чым сьведчыць наша старая літэратура, якой вядомы: *кобиту* - чараваць, *кобиш* - чараўнікі. *Что имя твое и что ти кобь?* (*Супрасельск. рук.*). У жывой мове вядомы словы: *кабук* - род ці эпітэт чорта (гавораць аб чорце *кабук* у такім значэньні як *той, гэны, нячысьцік*) і *кабейніца* - баба ў якой «благія вочы», ад каторых бываюць *уроки, суроки*, слова *кабейніца* азначае такжа балотную чорную вужаку, у адрозьненьне ад *верацейніцы*, маючай больш сьветлую афарбоўку скуры (Вітабшчына). У Барысаўшчыне гавораць у лаянцы слова: *скобсьціўся*, што знача - скруціўся, зыйшоў з розуму, прапаў, здох. *А, каб ты скобсьціўся!*”¹⁴

Ю. Верашчака задумоўваецца над тым, хто ў каго запазычае?¹⁵ Разглядаючы гістарычную мінуўшчыну й польска-беларускія ўзаемаўплывы, абапіраецца на працы польскіх вучоных, м. ін. Б. Хлебёўскага. „Трэба нам прыпомніць, што ад абраньня Ягайлы на караля польскага, ў Кракаве пачала функцыянаваць яго прыбочная, літоўская канцаларыя, якая пісала ўсе дакументы па беларуску, і, што, пераходзячы ад лаціны й нямецчыны да пісаньня ў сваёй мове, палякі бралі жыўцом формы дакумантаў, юрыдычныя тэрміны й сказы з беларускай мовы. Урэшце прыпомнім пераклад *Статуту Вял. Кн. Літоўскага* з беларускай мовы на польскую, і тое, што тэрміналёгія беларуская была ўзята да польскага перакладу жыўцом у мову польскую.

Узяўшы ўсё гэта пад увагу мы зразумеем, які аграмадны запас лексычнага беларускага й украінскага матэрыялу быў прысволены палякамі ў працягу ад XIV да XVII ст. Але польскія запазычаньні на XVII ст. не спыніліся. І ў XVIII ст. найбольшы культурны ўклад ў польскую літэратуру зрабілі людзі ўзгадаваньня ў нашым краю”¹⁶

¹⁴ І. Л., *Аб слове „кабета”*, „Крывіч”, студзень-сакавік 1924, нр 1(7), Каўнас, с. 96.

¹⁵ Ю. Верашчака, *Хто у каго запазычае?*, „Крывіч”, сьнежань 1923, нр 6, Каўнас, с. 24-31.

¹⁶ *Ibidem*, s. 30. Аўтар называе такія прозьвішчы, як: Чыж, Коротыньскі, Іжыцкі, Саковіч, Сыруць, Салосьцяна, ксяндзы Семашка, Толочка, Борэйка, Пільхоўскі.

У далейшай частцы артыкулу Ю. Верашчака піша: „Найбольшыя захваты беларускага лексычнага матэрыялу ў польскую мову прыпадаюць на XIX ст., калі палякі, утраціўшы палітычную незалежнасьць і будучы разьдзелены на тры часці, паставілі сабе сьведома заданьне, у мэтах збліжэньня ўсіх быўшых у межах Польшчы зямель, лучыць іх на грунце адзінай літэратуры. А дзеля гэтага пастаноўлена было дасканаліць польскую мову пры помачы „прывіналізмаў”. Як ведама, найбольшы лік польскіх пісьменьнікаў XIX ст. былі родам з Беларусі... [...] Хоць за 500 летняе сужывецтва і ў нашу мову ўвашло шмат польскіх слоў”.¹⁷

У 7 нумары „Крывіча” аўтар кароткай зацемкі, падпісаны ініцыяламі А. С., піша пра беларускія запазычаньні ў польскай мове. На яго думку, асабліва многа беларускіх словаў было ўнесена ў польскую мову іншаверцамі ў XVI ст. Галоўнымі сярод іх былі: Будны, браты Кавечынскія з Несьвежа, Алексей Рожэцкі з Ракава, Чэховіч і іншыя. Усе гэтыя пісьменьнікі працавалі - пісалі й друкавалі свае кнігі - на Беларусі, чэрпаючы лексычны матэрыял як з літэратурнай, гэтак і з жывой народнай мовы, напр. Сымон Будны ўвёў у польскую мову зь беларускай слова *разьдзел* - *rozdziel* на месца ранейшага лацінскага *kapitula*. Будны паступаў згодна з сваім прынцыпам, выкладзеным у прадмове да перакладзенай ім з грэцкай і габрэйскай мовы кальвінскай Бібліі, надрукаванай у Несьвежы ў 1572 г. Чытаем у ёй, што палякі зазвычай у пісаньні ўжываюць мовы тае краіны, скуль хто родам. Неразумна было-б мовай аднае краіны паграджаць, а слоўцы другой падымаць пад неба.¹⁸

У 11 нумары часопісу „Крывіч” В. Л. на прыкладзе Вільні інфармуе, як, ня ведаючы мясцовай мовы, можна памыляцца пры тлумачэньні назоваў.¹⁹ Паклікаецца пры гэтым на экскурсію, падчас якой польскі прафэсар выясьняў назовы, стараючыся растлумачыць іх этымалёгію.

„Праходзіць экскурсія па вуліцы *Субач*. Прафэсар спыняецца і тлумачыць: Вуліца гэта называецца *Субач*, таму, што ў даўняы

¹⁷ Ibidem, s. 30.

¹⁸ А. С., *Калі беларуска-крыўскае слова „разьдзел” уведзена ў польскую мову?*, „Крывіч”, студзень-сакавік 1924, nr 1(7), Каўнас, s. 96.

¹⁹ В. Л., *Якімі наўнымі спосабамі польскія прафэсары палёнізуюць Вільню*, „Крывіч”, студзень-чэрвень 1926, nr 1(11), Каўнас, s. 112-113.

часы, праз браму, якая была на гэтай вуліцы, прыяжджалі ў горад *сабакаловы*, і, от, ад сабак, вуліца гэта атрымала назоў *Сабачай*, або скарочана *Субач*.

Праходзячы праз вулачку, званую *Скапоўка*, прафэсар тлумачыць: Вуліца гэта названа *Скапоўка*, таму, што тут трымалі скопаў г.зн. баранаў (па польску *skop* - лягчоны баран) у агароджы, для каралеўскага стала”²⁰

Паводле настаўніка расейскай гімназіі, *Скапоўка* быццам бы пайшла ад таго, што на гэтай вуліцы ў часы Івана Грознага сяліліся сэктанты *скапцы*, якія ўцякалі ад прасьледаваньня з Масковіі.

„Першы і другі прыклады сьведчаць - піша В. Л. - як цяжка людзям разабрацца ў мясцовым імязоўніцтве і гісторыі.

Бо назоў *Субач* трудна зразумець таму, хто ня знае мяйсцовай мовы, якая ў даным здарэньні зьяўляецца ключом да тлумачэньня гэтага слова. Слова *субач* вытварылася падобна як *сукос*, *суплеч*, *суклон*, *сустаў*, а знача, яно выражае, што даная вуліца зьяўляецца *бакавой*, *пабочнай*, *субочнай*, *збочнай*, у старане ад цэнтру, ці мо таму, што ляжыць яна на *збочы* гары.

Так сама назоў вуліцы *Скапоўка* ня мае нічога супольнага ні са скапцамі ні з баранамі. Гэта прастары мясцовы назоў пляцу, на якім адбываліся *копныя суды* і *скопы*, г. зн. масавыя народныя сабраньні. Крыўская народная і песенная мова, слова гэтае захавала ў тым-жа значэньні, прыкладам:

Сабраліся паны, ксяндзы, архірэі,

Архірэі, бальшая *скопа*.

(Рогачоўск, пав. Романов, „Бел. Сборн.”, т. 8-9, б. 172)²¹

Сэрбы называюць свой парлямант „скупшчына”. У беларускіх сялянаў *скапа* - гэта сход з прычыны якой-небудзь раптоўнай падзеі. „Віленская *скапоўка*, якая ляжыць каля самага княжага замку, была пляцам, на каторым адбываліся княжыя суды (княжая капа), дзе скуплялася, г. зн. зьбіралася войска і іншыя народныя зборы”²²

На старонках „Бацькаўшчыны” за 1955 г. зьмяшчаліся артыку-

²⁰ Ibidem, s. 112.

²¹ Ibidem, s. 112-113.

²² Ibidem, s. 113.

лы Сымона Брагі пра мову польскага паэта Адама Міцкевіча. Пазьней ягонья разважанні былі выдадзеныя Беларускім Інстытутам Навукі й Мастацтва ў форме асобнай брашуры пад назовам *Міцькевіч і беларуская плынь польскае літаратуры*.²³

У апарачоўцы *Міцькевіч і беларуская плынь польскае літаратуры* С. Брага заўважае, што „ня толькі сюжэтныя асновы твораў у Міцькевіча часта беларускія, ня толькі фальклёрныя, бытавыя дый прыродаапісальныя элементы чэрпаныя ў яго зь беларускага наваколя. Шмат беларускага і ў Міцькевічавай польскай мове. Ужо само Міцькевічавы прозьвішча чыста беларускае, бо паходзіць ад народнага імя *Міцька*, падобна як *Хадкевіч* ад *Ходзька*, *Радкевіч* ад *Родзька* і г.д. Міцькевіч часта намагаўся захаваць і беларускую вымову свайго беларускага прозьвішча, калі пісаў яго няраз не празь цьвёрдае *ц*, як гэтага вымагае польская вымова й правапіс, а насупроць гэтага правапісу, празь мяккое *ць*, як сустракаем гэта часта ў беларускай народнай вымове, г. зн. Міцькевіч, а не як пішуць палякі ягонае прозьвішча цяпер - Міцкевіч [...].

Беларуская мова, слоўнікавыя, марфалягічныя й сьінтаксычныя элементы якой тарнаваліся Міцькевічам у польскай мове ягонай пазіі сьведама й падсьведама, была добра Міцькевічу ведамая. Ведаў ён добра, зразумела, беларускую народную мову, знаў ды высака цаніў і старабеларускую кніжную мову. Вось зь якою пашанаю й прызнаньнем Міцькевіч казаў пра беларускую мову канца XVII ст. у ваднэй з сваіх лекцыяў пра славянскія літаратуры, чытанай 21 студзеня 1842 г. на французскім Коледжы ў Парыжы:

«Славянская мова ў межах дзяржавы Пётры В. мела тры гутаркі: маскоўска-расейскую або паўночную, маларускую або паўдзённую, беларускую, заходнюю. Кожнаю з гэтых гутарак гаварыла блізу 10 міліённае жыхарства. Паўдзённая, найбольш зычная й музыкальная, не была аднака на гэтулькі разьвітая, каб магла служыць пісьменству; заходняя, найбагацейшая, найчысьцейшая, што была некалі моваю двара й канцылярыі вялікіх князёў Літвы, выяўляла першараднае ўдасканаленьне; паўночная, кінуюшы ад яе папсаную мову колькіх фінска-маскоўскіх правінцыяў, мела таксама

²³ Сымон Брага, *Міцькевіч і беларуская плынь польскае літаратуры*, New York 1957, 32 с.

вялікае багацьце першабытных элемэнтаў, дый ёй не ставала ўзвышанай прасьціні гаворкі літоўска-рускай дый тэй мілагучнасьці, якая свомая мове паўдзённай». Гэтак ацаніў А. Міцькевіч усходнеславянскія мовы ў часе лекцыі, прачытанай 21 студзеня 1842 г. на францускім Коледжы ў Парыжы. [...]

Натуральная рэч, - працягвае свае разважаньні С. Брага - што асабліва шмат беларускіх моўных элемэнтаў сустрэнем у пачатковай творчасці паэта з пары ягоных *Балядаў і рамансаў*, калі Міцькевіч быў пад беспасярэднім узьдзеяньнем беларускага народнага навакольля й вуснай народнай творчасьці. Але знойдзем іх і ўва ўсіх пазьнейшых ягоных творах, уллучна з эміграцыйнымі. Для прыкладу адцёмім некаторыя беларускія словы з *Пана Тадэуша*, ягонага апошняга твору, напісанага на эміграцыі ў Парыжы й выдадзенага ў 1834 г. Тамака між шмат іншых натрапім і на гэтакія чыста беларускія выразы: *poruczyć, chołodziec, derkacz, czereda, uszak, rozhowory, krobeczka, bruśnice, pokucie, kulak, rańnejszy, skowroda, szurpaty, kaban, hołota, bizun, nize, hulka, sklut, kotuch, umurzany*. [...]

У *Пану Тадэушы* і ўва ўсёй іншай Міцькевічавай літаратурнай спадчыне натыкаемся раз за разам і на гэтакія тыповыя для яго беларусызмы, як *kupla* замест польскага *zakup*, *nadto* ў значаньні *bardzo*, *nakazać* у значаньні *вусна наведасіць*, *wszystko* ў значаньні польскага *cionhle*, *tameczny* ў значаньні польскага *tamtejszy*, *sini* замiж польскага *siny*, *laszczyć się* замiж *łasić się* і мноства падобных іншых. [...]

Пададзеныя гэтта толькі некаторыя прыклады беларушчыны ў Міцькевічавай мове зь вялікай колькасьці іх там сьведчаць нам даволі пра тое, пад уплывамі якой моўнай стыхіі фармавалася песнярова польская мова й сярод якога народу вырас ягоны паэтычны талент”.²⁴

Варшава й Польшча бараніліся перад гэтай паэзіяй - адзначае С. Брага. „Вось якія нараканьні пісалі й слалі з Варшавы ў Вільню чытачы яшчэ на самых пачатках рамантычнага ўздыму ў Вільні: «Вы для Літвы, а не для Кароны пішаце... менш дбаеце пра тое, ці вас у Варшаве будуць разумець, абы ў Вільні ды Ліцьве вас разумелі».

²⁴ Ibidem, s. 10-11.

Пазьней, калі ўжо зьявіўся першы зборнік Міцькевічавай паэзіі, яшчэ вайстрэй заатакавалі варшаўскія літаратурныя крытыкі. Яны ўсю паэзію віленскай групы рамантыкаў ахрысьцілі пагардлівым назовам «смаргоншчыны», (пра што можна прачытыць у 147 нумары «Wiadomości Brukowych», выдадзеных у Вільні ў 1819 г.), а тварцоў яе ня менш пагардліва дражнілі «пінскімі галовамі». (Піша пра гэта Юзэф Калленбах у прадмове да кнігі: A. Mickiewicz, *Pisma*, t. 3, Brody 1911 г.).

Цікавы вельмі й Міцькевічаў адказ на гэтыя рэзкія выступы варшаўскіх крытыкаў, на іхныя дакоры ў тым, што ён «псуе» польскую мову «правінцыялізмамі». У 1829 г. у артыкуле пад назовам *Ab крытыках і рэцэнзэнтах варшаўскіх*, ён пісаў: «Вінавацілі мяне галоўна ў псаваньні польскага стылю ўводжаньнем правінцыялізмаў і чужых словаў. Прызнаюся, што ня толькі не высьцерагаюся правінцыялізмаў, але мо'знарок іх ужываю». Ясна, што пад назовам «правінцыялізмаў» разумеюцца тутка не якія іншыя, а беларускія моўныя элемэнты Міцькевічавай паэзіі.

Хоць, як відаць з гэтай зацемкі самога Міцькевіча, шмат беларушчыны ў сваёй польскай мове ён ужываў сьведама, знарок, дык напэўна яшчэ больш гэтых беларускіх асаблівасьцяў трапіла ў ягоную творчасць і нясьведама, міжволі, дзеля таго, што яны тады скрозь ужываліся ў штодзённай польскай мове шляхты й польскай інтэлігенцыі ў Беларусі, як яны сустракаліся тамака ў польскай мове й сто гадоў пазьней, перад апошняю сусьветнаю вайною.

Трэба тутка адцеміць, што ўжо з пэрспэктывы сярэдзіны ХХ ст. некаторыя польскія аўтары адкрылі, што міжвольныя ці не, «правінцыялізмы» рамантыкаў у некаторай прынамсі частцы мелі важную на тады паэтычную функцыю. Хоць напачатку беларушчына ў мове рамантыкаў і рэзала моцна слых варшавякаў, дык з часам вуха польскага чытача «абабілася», прывыкла да іх, і - калі яны былі толькі ўжываньня не ў завялікай колькасьці - пачало адкрываць у іх нейкую нязнаную, несустраканую раней у сваёй польскай мове арыгінальную навію. Гэтая адкрытая навія цяпер ужо не адпіхала польскага чытача, а надзіла яго, інтрыгавала й ладна спрычынілася да хуткай перамогі віленскага рамантызму ў польскай літаратуры. Польскі мовавед Т. Лер-Сплавінскі гэтую ролю «правінцыялізмаў» Міцькевіча й іншых рамантыкаў азначае сьяння гэтак: «Уплыў ра-

мантыкаў пакінуў назаўсёды ў нашай літаратурнай мове ладны асад словаў, што разам з ранейшымі наносамі, - якія, як ведама, не абмяжоўваюцца толькі да слоўніка, стаўся адным з паважнейшых складовых элемэнтаў. Надаваў ён мове, асабліва ў пачатную пару расцвітаньня рамантычнай паэзіі, некаторае, быццам экзатычнае, таўро, што моцна дзеіла на чулую фантазію тагачаснага чытача й прычынялася да канчальнай перамогі новай літаратурнай плыні». (Гэтая цытата выказаная Тадэушам Лерам-Сплавіньскім на старонках часопіса «Język Polski», выдадзенага ў Варшаве ў 1947 г.).

Доля беларускіх моўных элемэнтаў у творчасці пісьменьнікаў беларускага паходжаньня была дваякая. Бальшыня зь іх заставаліся толькі характэрнаю асаблівасьцяй літаратурнай мовы таго ці іншага пісьменьніка і ў польскай мове не прышчапіліся. Іншыя былі з часам перанятыя ў польскую літаратурную мову, урасьлі ў яе назаўсёды й сталіся тамака тым «ладным асадам», пра які ўспамінае нам Лер-Сплавіньскі, - сталіся агульнапрынятымі запазычаньнямі з мовы беларускай».²⁵

Гэтыя некалькі прыкладаў трактоўкі беларускімі эміграцыйнымі аўтарамі пытаньня польска-беларускіх моўных сувязяў сьведчаць пра тое, што, клапаціліся яны, па-першае, пра прызнаньне значэньня беларускае мовы ў разьвіцьці польскае мовы, па-другое, пра статус беларускае мовы ў тых краінах, у якіх кампактна пражывала беларускае насельніцтва, і, па-трэцяе, пра чысьціню беларускае мовы, згодна з прынцыпам Станіслава Станкевіча, што трэба падкрэсьліваць самабытнасьць беларускае мовы.²⁶

---

²⁵ Ibidem, s. 12-14.

²⁶ С. Станкевіч, *У вабароне роднае мовы*, „Бацькаўшчына”, 29 чэрвеня 1952, нр 25-26 (104-105).